

СЛИКА МЕДИТЕРАНА У ПУТОПИСИМА СТАНИСЛАВА КРАКОВА: ЦАРИГРАД

Универзитет у Београду
Факултет за образовање
учитеља и васпитача

Апстракт: Рад истражује обликовање слике Медитерана у путописној прози Станислава Кракова (првенствено Цариграда). Уочава се да колевку западноевропске цивилизације Краков види и као раскрсницу светова, тј. укрштаја различитих култура. Отуда и његово виђење Медитерана захвата широк лук одређен различитим европским, азијским и афричким просторима. Начин како Краков доживљава Медитеран донекле је одређен начином како види и сопствену земљу, те је врло често у његовим путописима реч о преливању култура, о укрштају светова, али и пејзажа. Ишчитавање многих културних феномена (Шпанија), описивање колонијалних утицаја (северна Африка) и доживљај медитеранског простора (Италија), као иманентан самом путописцу, указују у којој мери је слика Медитерана вишезначна и комплексна. Тако се Краков уписује међу истакнуте путописце српске књижевности прве половине 20. века који су подједнако надахнуто писали о Медитерану (Дучић, Црњански, Растко Петровић...).

Кључне речи: путописац, хронотоп, западна цивилизација, оријент, Византија, српска држава, међуратна књижевност

Станислав Краков је велики „путник“ српске међуратне књижевности. Као и његове колеге писци Растко Петровић, Станислав Винавер, Милош Црњански, окушао се у писању путописа. Краков је путописе писао као сведочанства о политичким приликама, као историјске реминисценције, али и као литерарно, надахнуто приказивање неког града, краја, предела.

Предмет овог рада су Краковљеви путописи по Медитерану, првенствено по Цариграду. Аутор је много путовао и по Италији, северној Африци, Грчкој, обалама Француске, Малти, Шпанији, али то ће овде остати у другом плану. Кад посматрамо медитеранске земље које је Краков походио, тешко се можемо отргнути утиску у којој мери су оне различите, а ипак уоквирене сунцем Медитерана. У самим путописима примећује се широк распон описивања различитих предела, култура и религија које Краков уочава. Његов раскошни стил путописца нијансира Кан сасвим на други начин од, рецимо, Марока, Картагине, Хиландара. Он модулира свој израз у зависности од амбијента, окружења и перцепције. Отуда је и његова путописна проза по Медитерану колоритна, не само у приказаном него и у модалитетима приказивања, те се и по томе истиче као значајан путописац. У изразу осцилира од анализе политичких прили-

ка (на пример, у Грчкој), приказивања људи који у ствари осликавају пределе (Кан) до песничког заноса пред лепотама Цариграда. То наравно само потврђује у којој мери су хронотоп и око путописца кључни за тумачење путописне уметности.

За предмет нашег истраживања сâм по себи се наметнуо Цариград будући да у српској култури има истакнуто место и веома често се синонимно доводи у везу с Византијом. Традиција путовања и писања о Цариграду може се пратити кроз читав 20. век, у распону од Дучића (који га само спомиње) до Христића. У међуратном периоду кад Краков пише о Цариграду, и Растко Петровић, велики „путник“ српске књижевности, такође пише о овом граду. Међутим, треба рећи и то да се између њихових импресија могу наметнути извесне паралеле, али и разлике, премда ми за том линијом нећемо трагати колико ћемо настојати да у први план истакнемо особености путописне прозе самог Кракова.

Импресије о Цариграду излаже у неколико путописа: „Црним морем до Цариграда“, „На капијама Стамбола“, „У старом серају“, „На затрпаноме Хиподрому, срцу Византије“, „На принчевским острвима“, „Шта је остало од турског Стамбола“. Наш путописац у Цариград долази из Бугарске бродом којим је допутовао с Црног мора. Могуће да је његов први доживљај града посредован бугарским пределима премда где год да путује и колико год бива очаран пределима, сликама, пејзажима, Краков увек рефлектује завидну самосвест. Прво што види и пре него што је ступио на тло је Аја Софија: „На пуном подневном сунцу као апотеоза излази из воде и светлости слава старог Константинопоља и данашњег Стамбола – *Аја Софија*“ (Краков 2020: 139). Додатно, одмах на самом почетку путописа по Цариграду истиче значај Аја Софије за целокупни град: „У минарима као у кипарисима са куполом која блешти као круна на сунцу, успламтела, прва објављује град, *цар свих њадова*, као што је вековима узбуђивала путнике, који су морем долазили у Цариград и објављивали славу Јустијанову“ (Краков 2020: 139, подвлачење је наше). *Чудо Св. Софије* је прво што Краков уочава и чиме се фасцинира и пре него што је ушао у некадашњу престоницу Источног римског царства. У првом плану при опису Цариграда није природа. Период године кад је путовао је почетак лета (јун месец).

Путописи Кракова по Медитерану, а самим тим и у записима с путовања по Цариграду, каткада садрже детаље који су вези с појединим политичким и друштвеним односима и положајима. Краков примећује, а понекад и коментарише прилике и ситуације које описује, попут рецимо податка да је италијански путник први добио пасош и сишао с лађе, док су за Југословене, Бугаре и Грке важила друга правила. Наш путописац отворено саопштава нешто и о „сачуваним предрасудама о турском гостопримству и пажљивости према странцима“, па се намеће идеја да је његово виђење Оријента,

што посебно долази до изражаја у путописима по земљама северне Африке, погодно за једно засебно проучавање које би, могуће, и како се унапред претпоставља, довело до занимљивих увида и сазнања, тим пре јер се Краков не либи да коментарише одређене феномене које на путовањима сусреће. С тим у вези илустративан је начин на који тумачи национализам у Турској: „Нетрпељивост верска, језичка и азбучна. Национализам је данас модеран израз за стари фанатизам који се раније обично изражавао у сечењу глава, затварању страних амбасадора у мемљиве подруме Једикула и ратом под задњом пророковом заставом“ (Краков 2020: 143). Јасно је да Краков појаве тумачи у њиховом историјском развоју и на тај начин се намеће и као путописац који политички сагледава и размишља. То је на извештајан начин и разумљиво, будући да је он све аспекте своје свестране личности уградио у записе с путовања. Уједно, могуће је да је то и елемент њихове особености у контексту српске путописне прозе у периоду између два светска рата.

Друштвено-политички поглед уочава се кад примећује зашто су, рецимо, сви натписи на турском и евентуално арапском, али се Краков на опису не задржава него га промишља и даје своје виђење (у овом конкретном случају неопходност ослањања на водича, несамо-сталност некога ко није из арапске културе). На више места описује Кемал-пашину Турску (арапске записе је замењивао латиничним), коју до краја не сагледава као еманципаторску државу. Истини за вољу, Краков примећује како се ретко која жена може видети с покривеним лицем („то је сигурно каква стара или из провинције“, Краков 2020: 147), те истиче како младе турске девојке играју танго, иду по кафанам, па чак и младиће позивају у посете. Ове промене посматра у контексту времена, тј. тадашњег друштвеног тренутка: „Данас је обнова, препород, слом старих идеја, истицање великих принципа“ (Краков 2020: 147). Уочавање промењеног положаја жена у Кемал-пашиној Турској у односу на прошла времена наш путописац исказује преко младе Туркиње с којом разговара. Она истиче да су жене добиле слободу с републиком, те живе у моногамном браку и лакше могу да се разведу, мужеви излазе са женама у шетњу, „чак гурају пред собом децја колица“ (Краков 2020: 148). Баш на том месту где потцртава промене (очите и на нивоу облачења: нема фереџа, али ни фесова, као и културе живљења, нема више ни паса луталица, ни Грка који су добрим делом протерани, ни султана), Краков уводи мишљење једног конзервативног Немца, коме је ближи Константинопољ него Стамбол. Овај Краковљев сапутник износи коментар о краху једне цивилизације (мисли се на ислам). Као историјске примере пропасти цивилизација он наводи грчку, асирску, римску, византијску. Можда је на овом месту упутно подсетити се на Броделов став о виталности цивилизација које имају способност да као феникс оживе из пепела само кад затреба: „Јер цивилизација

је континуитет који када се она мења чак и тако дубоко колико то може захтевати нова религија, сједињује се са древним вредностима које преживљавају кроз њу и остају њена супстанца. Цивилизације нису смртне, ма шта да је о томе рекао Валери. Оне надживљавају метаморфозе, катастрофе. Кад затреба, поново се рађају из пепела. Чак и када су уништене или оштећене оне поново ничу као трава зубача“ (Бродел 1995: 94). Виђено на Броделов начин, наслеђа прошлих цивилизација садржана су у садашњим и на тај начин им је омогућен *modus vivendi, perpetuum mobile* кроз историју, културу, друштва.

Промене о којима Краков пише осећају се не само на људима већ и у самом граду који добија другачије обресе, како због пожара тако и због премештања административно-политичког седишта Турске у Анкару. Пратећи промене у визури самог града, Краков уочава како се прошлост мимикријски открива. Безмало у сваком камену види догађаје из прошлости, сурове, али и раскошне. За Цариград ће истаћи да је „Париз средњег века“ позивајући се на виђење неименованог хроничара и образложити да је ово „срећан израз за град који је 11 векова сам за себе представљао једну нову уметност, створену из рушевина јединства и сјајних тргова далеких источњачких култура“ (Краков 2020: 152). Овај став развија у виђењу да је Цариград варош која је сама историја једне велике цивилизације, те да је у 12. веку „владарка свих градова“. За узрок краха, пропасти византијске цивилизације Краков не види ислам колико западно хришћанство. Ово своје мишљење образлаже преко сусрета варвара и православно-хришћанске цивилизације. Повод за њихов сусрет је управо крсташки рат. Краков контраст између две цивилизације скицира преко описа варварске опчињености Цариградом: „западни барони, латински племићи, који по својим феудалним законима нису знали да постоји виљушка, крсташки су пошли на Оријент у очарану земљу висећих дворова, наивни дивљаци, иако су имали сјајна имена Монферата, Дандола и Фон Сулцбаха, прекидали су своје походе пред градом у коме су, по речима једног од њих, 'сви људи личили на децу краљевску'“ (Краков 2020: 152).

Разлика између „наивних дивљака“ и „краљевске деце“ јесте разлика између две (хришћанске) цивилизације. Поред тога, не треба сметнути с ума да Византија са седиштем у Цариграду у себи рефлектује и грчку цивилизацију која посебно долази до изражаја након поделе на Западно и Источно римско царство, будући да се уместо дотадашње везе с Римом истичу ближе и одрешитије везе са старом Грчком. Краков тврди да Турци пошто су заузели Цариград нису уништили толико уметничких споменика и нису толико опљачкали палата колико су то учинили хришћански крсташи. Већ спомињани Бродел крах византијске цивилизације тумачи одсуством мржње, јер није успела да изнедри ниједан свети, крсташки,

верски рат, већ је настрадала од већ постојећих. Краков је „мржњу“ крсташа веома добро ухватио описујући је преко „најстраховитијих клања“ која су вршена свуда, па и по црквама, те напомиње како се „мржња добрих католика на шизматике осетила и на уметничким делима“ (Краков 2020: 153).

Ваља приметити каткада јак анимозитет Станислава Кракова према западном хришћанству који долази до изражаја у Цариграду, као и према исламској цивилизацији с којом се ближе сусреће путујући по северној Африци. Како су се ове две цивилизације „обрушиле“ на византијску, наш путописац описује преко Хиподрома, симбола Византије. Поједини украси с овог монументалног споменика данас красе Цркву Св. Марка у Венецији и то не заборавља да напомене, као и да су „најдивније античке скулптуре топили да би од њих исковали бакарне новчиће“ (Краков 2020: 153). И док су крсташи палили, уништавали и крали, Турци су од Хиподрома направили „сметлиште“ (Краков 2020: 154). Опис Хиподрома који је видео („три спрата најлепших сводова, галерије Хиподрома зиданог наизменично, од цигле и камена. Вире као *крвава рана* из корова и кривих, прљавих турских кућица и сећају да је ту под земљом место на коме се решавала судбина не само утакмичара и бораца, већ империје и императора“, Краков 2020: 154, подвлачење је наше) може бити и метонимија Византије у тадашњем Стамболу где готово на сваком кораку искрсавају *крваве ране* једне разорене цивилизације. Детаљан опис изгледа Хиподрома пружа Кракову прилику да још једном исткане отимачину, уништавање и прекрајање овог некада монументалног споменика. Отуда и опис Свете палате дат до ситних детаља је више сведочанство о софистицираности једне цивилизације него о архитектонској бравурозности.

Имајући у виду Краковљев књижевни рад, али и живот не изнећајује што, дивећи се лепоти Византије, наглашава везе наше земље с Византијом уводећи у путопис историјско сведочанство о принцези из династије Комнена, Милутиновој жени Симониди. Кракову је важно да Србију доведе у сличну раван с Византијом којој се отворено диви. Љубав према сопственој земљи испољава посредно, али с јасном намером. Објашњавајући како је дошло до брака између Милутина и Симониде упркос и за то време израженој разлици у годинама, тј. како Еудоксија, сестра Андроника, није хтела да скине удовичко одело, те да би се склопио савез са Србијом морали су да дају Симониду, девојчицу коју је Милутин одмах после веридбе одвео за Србију. Краков даје и портрет краља Милутина као „страсног Словена“ који и поред афера са својим снајама није успео да чека да Симонида порасте те је она „заувек изгубила наду да може постати мајком“ (Краков 2020: 160). Детаљи попут оног да му Симонидина мајка то није замерила већ је желела да га доведе на византијски престо обасипајући га стално поклонима треба да нагласе

везе средњовековне српске државе с Византијом. Отуда и улазак у детаље попут оног да је Ирена, Симонидина мајка, послала Милутину „капу везену бисером, какву су дотле само носили византијски цареви и пурпурна одела са златним орловима“ (Краков 202: 160) има циљ да ту везу додатно истакне. На овој српско-византијској вези Краков инсистира кад илустративно наводи разорно дејство историје како на нашу земљу тако и много више на Цариград: од Симониде је „остала само једна фреска у Грачаници“, док се „од Свете палате тешко могу наћи и трагови“ (Краков 2020: 161). Овај свој став додатно поткрепљује наводима о турском освајању Аја Софије и Свете палате, те се позива на исказ Мехмеда Другог Освајача, који је након претварања Свете Софије у џамију, „растужен“ при доласку у Свету палату узвикнуо: „’Буљина пева небет под сводом Афраскаба, паук је постао вратар у палати царева“ (Краков 2020: 161). Наравно да је при оваквим *сведочанствима* на делу не само прича о турским рушењима и освајањима него и величање византијског стила, укуса и раскоши.

С тим ставом наш путописац походи и Принчевска острва уочавајући с једне стране модернизацију друштва (продор железничког саобраћаја и нестанак караван-сараја) као и одсуство прогреса на самим острвима (улице криве, узане, прљаве, жене под фереџама, решетке на харемима, просјаци свуда наоколо и пси, махом шугави). Поред тога, уочава несклад између прошлости ових острва („склониште изгнаних царева са ископаним очима и царица са одсеченим косама“, Краков 2020: 163) и тадашњег тренутка („мирна, мало банална, са белим вилама, летишта богатих цариградских Грка и странаца“, Краков 2020: 163). Сећајући се времена кад су младотурци на ова острва изгнали цариградске псе који су умрли од глади, баш као што „прво што су турске националисте урадиле то је да су глађу помориле кучиће“ (Краков 2020: 143), Краков спомиње и сва злодела, мучења и убијања која су обележила историју острва смештених на десетак километара удаљености од Истанбула. Може се у овом изгнаничком моменту ухватити још једна спона с Римским царством које се такође током своје дуге историје обрачунавало с неистомишљеницима каткада и тако што су их протеривали ван оквира тадашњег Римског царства.

У сталном сусретању прошлости и садашњости Медитеран се указује као комплексан простор у којем се историја прелама на време кад га је Краков походио. По Броделу, Медитеран непрестано оживљава причу о себи чиме се указује као готово неисцрпна инспирација не само уметницима него и социолозима, антрополозима, етнологима, психолозима, историчарима, те и на тај начин потврђује неисцрпност наратива о себи. Управо стога, како тврди Бродел, Медитеран није један пејзаж, једно море, већ прегршт пејзажа и цивилизација које се слажу једна на другу. И то се веома до-

бро уочава у Краковљевим путовањима по медитеранском басену, а посебно у опису и доживљају Цариграда. Ова светска метропола може се на извештајан начин посматрати и као метонимија читавог Медитерана, будући да се у њему укрштају три цивилизације (западно хришћанство, православље и ислам). Иако стар град, он је и даље млад и отворен за „све ветрове културе и профита... Вековима се већ све у њега слива, меша и обогаћује му историју“ (Бродел 1995: 10). На примеру Цариграда видимо сјај Рима јер град настаје у 4. веку с идејом да се величина, моћ и лепота Рима поново оживи на простору невероватног географског положаја. Уосталом, познато је да су Константинопољ звали „други Рим“ да би 1453. године с падом постао главни град Турске и променио име у Истанбул. С временом Цариград израста у центар православља да би с турским освајањима добио и обриси исламске културе.

Све ове аспекте истиче и Краков у путопису „Шта је остало од Турског Стамбола“ будући да Цариград види као центар света (позива се чак и на време пре Галилеја, кад је овај град могао носити епитет центар света): „... и данас је Цариград сачувао ту привилегију да буде једно велико средиште око кога се све окупља и где вам се чини да у једноме дану прођете све континенте и све земље и где од јутра до мрака лутате међу свим могућим народностима искупљеним овде као за какву велику интернационалну изложбу“ (Краков 2020: 166). Овај опис уједно потврђује оправданост идеје да се Цариград може посматрати као метонимија читавог Медитерана. Краков пред шаренилом овог града није устукнуо већ је допустио да га оно опчини и препустио му се на начин како није ни у Кану, Италији, северној Африци... Разумео је у чему је чар овог града, у чему је његова очаравајућа лепота, што је очито кад на приговор који наводи да се људи жале да је Цариград пун ђубришта смештеног тик уз елегантне терасе или на то што се поред страћара налазе палате, што су куће зидане од дрвета, што има просјака и бакшиша, наш путописац открива да је парадоксално баш у томе лепота овог града.¹ Тако он додатно истиче да кад би се сви приговори отклонили и град модернизовао „начинио би од Цариграда белу, светлу, нову варош, чисту али досадну и монотону као Ница, Трст, Хамбург или која хоћете приморска варош на Западу“ (Краков 2020: 167). По Кракову, овом граду не пристаје уредност будући да би задобио епитете „ружан, непријатан“, те да је његова лепота у „неслућеноме, неочекиваноме“, а то је основа која пружа могућност за изненађења за разлику од оног другог, уредног и неинтересантног Цариграда.

Један од разлога Краковљеве опчињености Цариградом може бити и тај што и наш народ партиципира у скупини разних народа (Турака, Грка, Јевреја, Јеремена), па чак наводи и делове града где

¹ Овај приговор изгледа да се и даље задржао, те се и данас могу чути замерке да су, рецимо, Париз и Њујорк прљави, или да је Њујорк пун бескућника.

нас има највише: „Наша колонија броји 5.000 чланова и најлепше радње у Пери и највећи хотели су у српским рукама“ (Краков 2020: 168). Истиче како немамо ни цркву ни школу јер мали број наше деце живи у Цариграду, али захваљујући појединцима из наше владе у оквиру посланства саграђена је „мала веома укусна капела“. Ова капела је место сусрета наших људи у Цариграду коју Краков тумачи и преко националног јединства и идентитета: „Сваке недеље капела је пуна, јер свет тамо осећа своје народно и верско обележје јаче него они који су у метрополи и виде у том посећивању једног чистог свога кутка нешто што их спаја са нама овамо“ (Краков 2020: 169). Исто тако, не заборавља да напомене како наше посланство по читав дан интервенише и спасава Србе из затвора, као и да се цео „Цариград снабдева водом која долази из шуме Београд“ (Краков 2020: 169).

Намера Кракова је и да истакне и трагове присуства Срба у Цариграду. У том контексту наводи како је пријатно изненађен кад је у музеју видео плочу на којој се наводи име Ђорђа, деспота српског, као и да је Сулејман Законодавац довео велики број Срба у Цариград, па је и једно приградско насеље названо по Београду (као и шума). Све су то разлози због којих путописац готово жали што одлази из овог невероватног града, те га с особеним заносом описује истичући у првом реду оријенталну црту и исламску религију која му даје специфичну ауру. Посебну чар овог града види за време Рамазана када „сви добри муслимани забораве на републику, на откривена лица жена и на реформе“ (Краков 2020: 170), тј. када до изражаја долази посебан ритам града. Отуда и његово закључно промишљање о овом граду иде у правцу исказивања жеље да буде што мање реформе, што мање културе у њему, како каже, „да га не дирају, да га забораве“ (Краков 2020: 170) и закључује: „Република још није уништила Стамбул, није уништила џамије, није уништила душу Цариграда“ (Краков 2020: 171).² Душа Цариграда, рекли бисмо,

2 У којој мери се разликује путописно око Кракова и Јована Дучића уочава се у Дучићевом доживљају Каира и разумевању ислама које излаже у „Писму из Египта“, које је заједно с „Писмом из Палестине“ придодато другом издању *Градова и химера* из 1940. године. Иако су путовали вероватно у слично време, око путописца модерне и око путописца авангарде другачије виде и доживљавају свет. Та разлика није само у естетици већ и разумевању света и културе. Дучић тако пише: „Нема, одиста, ни веће лажи него што је такозвана чар Истока, коју су опевали европски романтици“, док их Краков у свом доживљају дозива, призива и позива се на Европљане који су прославили чари Оријента. „Осим сунца ничег нисам наишао ни на азијским ни на афричким обалама, ни лепог ни паметног. Људи су најмудрији у Француској, најраденији у Немачкој, најозбиљнији у Европи, највеселији у Италији, најштедљивији у Швајцарској, најхрабрији у Србији“, истиче Дучић, чије је виђење Оријента махом критичко. То се добро уочава преко критике непросвећености, необразовања, али и жене („Жене су дебеле и лене, послушне, махом ружне, и увек трудне... Жена је без маште, канда и без спола, а свакако без љубави за човека, који је одувек био њен главни непријатељ. А зато што не воли, она и не пева; ако ли и запева, изгледа да горко јадикuje и чемерно запомаже“). И док истиче како су захваљујући арапским научницима сачувана дела Аристотела и Еуклидова геометрија, те признаје да су били велики астрономи и от-

сачувана је колико-толико и данас, а Краков се путописима насталим углавном тридесетих година 20. века у српску путописну књижевност уписује као један од истакнутих аутора.

Специфичан је и тренутак Краковљевих путовања по Медитерану. После окончања Великог рата, након књижевног узлета авангарде, Краков с одређеним животним искуством и јасним националним али и политичким ставовима, земље, пределе по којим путује, па и Медитеран гледа управо очима где искрсава поглед одређен тек виђеним просторима, као и историјским дешавањима које препознаје и уочава. Међутим, биће да је тај поглед одређен не оним што види колико мислима самог посматрача. Наш путописац ово транспоноване себе, сопствених мисли, ставова и разумевање у пределе јасно уочава када тврди: „Зачудимо се кад откријемо да пејзажи нису ништа друго до само једна наша мисао. Носимо их непознате са нама и неочекивано их налазимо као део наш, као нашу тугу или наше радости“ (Краков 2020: 657). Овакво разумевање путописне уметности важно је и за једно шире, опсежније промишљање поетичких координата уметности Станислава Кракова.

Гојко Тешић је почетком деведесетих година 20. века подстакао књижевну рехабилитацију Кракова. По Тешићу, кад је реч о путописима Станислава Кракова, најузбудљивији су они по Медитерану, те додаје да су писани „модерним поетским рукописом и у својој структури задржавали су све најлепше стране Краковљеве наративне уметности“ (Тешић 2020: 629). По овом истакнутом проучаваоцу авангарде, најузбудљивији „Краковљеви медитерански путописи обојени су јарким бојама и, каткад, екстазом коју иницирају скитње по просторностима која освајају свим својим лепотама, тајнама, мистиком, дивљином...“ (Тешић 2020: 649). Дар нашег путописца по Тешићу је „дар уметности, историје и археологије“, као и у повезивању крајева које посећује с пределима наше земље. Овај дар посебно долази до изражаја по европским обалама Средоземља, где је по Тешићу Краков сјајан приповедач, тј. да се у његовим текстовима уочава и поетско и есејистичко и репортерско (Тешић 2020: 651).

Једно је сигурно – Краков, као уосталом и остали авангардни писци путописа, пажњу усмерава и на слојеве културног наслеђа. Читајући његове путописе по Медитерану сазнаје се много о културно-историјским споменицима, али начин како путопишчево око види ове остатке чине их живим, важним за тадашњи друштвено-историјски тренутак. Краков зна да културни споменик није

крили алгебру, не заборавља да напомене: „Али њихове масе народне нису ни тада знале ни да пишу, ни да броје. Никада арапска ученост није сишла из школе у народ, ни постала његовом својином и потребом.“ Ово виђење употпуњује ставом: „На Истоку живе људи од неколико анегдота од Хоце Настрадаина, и неколико сура из Курана, које и не разумеју. Морални идеализам, истинска побожност, породична љубав, све је то дубоко одуховљено само у хришћанским земљама“ (Дучић 1940: 306).

само украс, шара, рељеф, него је сведочанство једног историјског и политичког тренутка које има (или нема) одраза на време када је походио Средоземље.³ Гледајући неку грађевину, он је доводи у везу с оним што се њему као путописцу дешава на путовању или с приказом неког колективног карактера на коме посебно инсистира коментаришући околности у северној Африци. Оно што Бојан Јовић тврди бавећи се путописима Растка Петровића, да „Петровићева поетичка начела утичу на оно што се и како се запажа, издваја и бележи током боравка на путу“ (Јовић 2013: 315), за Кракова се не може с истим поуздањем рећи. Његови путописи нису у некој ближој, тешњој вези с романима и приповеткама, њих не краси у толикој мери авангардни радикализам, па чак ни релативно сличан поетички оквир. Могуће да би се „авангардна осећајност“ могла пронаћи у одређеном интересовању за извесне, рецимо ниже слојеве културе на шта пажњу скреће Слађана Јаћимовић, што је, уосталом, била и једна од интенција авангардне стилске формације. Разлози зашто су импулси радикалне авангарде утишани, притајени у путописима по Медитерану биће и у чињеници да је Краков путовао по Средоземљу од 1924. до 1931. године и своје записе објављивао у *Времену*, периоду кад се већ може назрети смирај радикалног авангардног израза. Краков је другачији као путописац и од Растка Петровића и Милоша Црњанског, који су једни од најважнијих стваралаца у периоду авангарде. Ова диференција се најпре осећа у Краковљевом различитом приступу путописној прози у односу на прозу и романе (за разлику од Петровића и Црњанског где је пре реч о сличностима, поетским укрштајима и транспонована иманентне поетике у путописне записе). О сличности Краковљевих путописа по Медитерану и његовог прозног опуса може се говорити преко, рецимо, донекле сличног стилског обликовања, као и посредно, у доживљају, виђењу света.

Ма колико Краков и Растко Петровић били различити као путописци, кад је реч о виђењу Цариграда могу се уочити извесне сличности. Јовић је сматра да је код Растка Петровића „лепота Цариграда у непрестаној промени, у бедему Стамбола који, са градом и парком, аутора неодољиво подсећа на профил Београда, у ђердану купола и минарета и тамном удубљењу Босфора, великој сјајној круни која се љуља над морем“ (Јовић 2013: 319, 320). Видели смо да Краков готово испољава захтев за конзервацијом овог града, премда се диви споју различитих култура и укрштаја чиме се отвара и једна велика тема у српској књижевности и култури – Византија и византијско наслеђе. Византија је присутна као стална књижевна преокупација у српској књижевности 20. века. У том реafirмисању Источног римског царства садржана је комплексна мрежа утицаја не само културних,

3 Зорана Опачић тврди да путовање за Кракова не представља само истраживање у просторном смислу и додаје: „Особеност путописа је инсистирање на историјској вишеслојности топонима, кретање низ временску вертикалу“ (Опачић 2007: 144).

књижевних, уметничких, сликарских већ и геополитичких. Поједини проучаваоци српске књижевности, попут Александра Јеркова, сматрају да је Византија требало да буде темељ Европе, те је отуда „и њена улога на капији ренесансе промашена прилика да се види већи и вреднији континуитет“. Исти аутор се не либи ни да оспори Броделову концепцију рађања Европе: „његова прича опет је више прича о моћи него о дугом трајању и цивилизацијским токовима. Та је прича, једном речју, ипак окренута Западу“ (Јерков 2013: 546). Данас је више него очито у којој мери је Запад „пас“, а ислам „мачка“, како их Бродел пореди и колико је та релација и даље обојена супарништвом, сукобима и ривалитетом. Европа 20. века би можда била другачија да је у њеном темељу поред античке и римске цивилизације инкорпорирана и византијска. Та мисао се намеће преко начина како је Краков на примеру Цариграда (Константинопоља) упечатљиво осликао разлику између варвара са запада и византијских владара. С наглашеним националним осећањем њему је било важно да своју земљу, свој град доведе у везу с византијском историјом и културом. Тиме је он, заједно с осталим авангардним путописцима, оцртао византијско духовно наслеђе које је данас за нас благослов.

ИЗВОРИ

Краков, Станислав. *Чар Синиџре*. Приредио Гојко Теших. Београд: Службени гласник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020.

ЛИТЕРАТУРА

Бродел, Фернан. *Медиџеран*. Превео с француског Светомир Јаковљевић. Београд: Центар за геопоетику, 1995.

Дучић, Јован. *Градови и химере*. Београд: Српска књижевна задруга, 1940.

Јаћимовић, Слађана. *Путописи српске авангарде*. Београд: Српска књижевна задруга, 2005.

Јерков, Александар. „Контравокација медитеранског губитка српске културе и Павићеви културнопоетички палимсести“, *Acquia Alta, Медиџерански њејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, уреднице Светлана Шеатовић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013, 539–571.

Јовић, Бојан. „Фрагменти одсутног Медитерана: путовања Средоземљем Растка Петровића“, *Acquia Alta, Медиџерански њејзажи у модерној српској и италијанској књижевности*, уреднице Светлана

- Шеатовић, Марија Рита Лето, Персида Лазаревић Ди Ђакомо, Београд: Институт за књижевност и уметност, 2013, 313–329.
- Опачић, Зорана. *Алхемичар иријоведња Станислав Краков*. Београд: Учитељски факултет, 2007.
- Тешић, Гојко. „Од Охрида, Грачанице и Дечана преко Медитерана и Синтре до Суматре. Путописна уметност Станислава Кракова“, у: Краков, Станислав. *Чар Синтре, иушовања по Европи и Средоземном мору*, Београд: Службени гласник, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, 2020.

Jelena Panić Maraš

*The Image of The Mediterranean in the Travel
Writings of Stanislav Krakov: Constantinople*

Summary

The paper investigates the shaping of the image of the Mediterranean in the travel prose of Stanislav Krakov (*The Charm of Sintra*). It is apparent that Krakov sees the cradle of the Western European civilization as a crossroads of worlds, i.e. an intersection of different cultures. Hence, his view of the Mediterranean encompasses a wide arc, determined by different European, Asian and African lands. The way Krakov experiences the Mediterranean is to some extent determined by the way he sees his own country. So very often his travelogues are about the overflow of cultures, the intersection of worlds and landscapes. The reading of many cultural phenomena (Spain), the description of colonial influences (North Africa), and the experience of the Mediterranean landscape (Italy), as immanent to the travel writer himself, indicates the extent to which the image of the Mediterranean is ambiguous and complex. Thus, Krakov is included among the prominent travel writers of the Serbian literature of the first half of the 20th century who wrote with equal inspiration about the Mediterranean (Đučić, Andrić, Crnjanski, Rastko Petrović, etc.).

Keywords: travel writer, chronotope, western civilization, the Orient, Byzantium, the Serbian state, interwar literature

Примљено: 15. 2. 2023.

Прихваћено: 1. 11. 2023.